

РОЗДІЛ VI. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 346.544: 343.37

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Дудоров О.О., д.ю.н., професор

Мовчан Р.О., к.ю.н., ст. викладач

Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

У статті розглядаються проблемні питання кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва. На основі дослідження складів злочинів, передбачених розділом X Особливої частини КК України, сформульовані пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства та викладене власне бачення найбільш дискусійних питань кваліфікації злочинів проти безпеки виробництва.

Ключові слова: безпека виробництва, охорона праці, матеріальне виробництво, нематеріальне виробництво, трудові відносини.

Dudorov A.A., Movchan R.O. ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА / Луганский государственный университет внутренних дел им. Э.А. Дидоренко, Украина

В статье рассматриваются проблемные вопросы уголовной ответственности за преступления против безопасности производства. На основании исследования составов преступления, предусмотренных разделом X Особенной части УК Украины, сформулированы предложения относительно усовершенствования уголовного законодательства, а также было предложено собственное видение наиболее дискуссионных вопросов квалификации преступлений против безопасности производства.

Ключевые слова: безопасность производства, охрана труда, материальное производство, нематериальное производство, трудовые отношения.

Dudorov A.A., Movchan R.O. PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY FOR OFFENSES AGAINST PRODUCTION SAFETY / Lugansk state university of internal affairs named after E.O. Didorenko, Ukraine
Problem issues of criminal liability for offenses against production safety are covered in the article. On the grounds of researching crime structures under Chapter X of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, proposals of appropriate criminal law improvements were formulated and authors' own understanding of the most debatable questions of the qualification of crimes against production safety is proposed.

Key words: production safety, labor protection, material manufacture, nonmaterial manufacture, labor relations.

Ст.3 Основного Закону проголосила людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість та безпеку найвищими соціальними цінностями в Україні. Ця конституційна норма лише декларує базовий принцип про визнання людини найвищою соціальною цінністю в Україні, який реалізується за допомогою похідних від ст.3 конституційних норм, зосереджених у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Чільне місце серед соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина займають трудові права, яким присвячена ст.43 Основного Закону. Серед іншого в цій конституційній нормі зазначається, що кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці (ч.4 ст.43 Конституції України).

Але здорові та безпечні умови праці можуть бути забезпечені лише неухильним дотриманням правил безпеки. Це особливо важливо на сучасному етапі розвитку суспільства, оскільки науково-технічний прогрес диктує прискорені темпи розвитку виробництва, що призводить до підвищення потужності та складності техніки, появи нових її видів і, як наслідок, до збільшення кількості злочинів у сфері виробництва, переважно пов'язаних зі спричиненням шкоди життю та здоров'ю людей [1, 213]. Суспільна небезпека таких злочинів полягає в тому, що відхилення від нормативних приписів та встановлених вимог безпеки, що є на підприємствах, шахтах, будовах, у сільському господарстві, можуть спричинити або

спричиняють серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, докільню [2, 319].

Слід зазначити, що в сьогоднішній Україні стан безпеки на виробництві не витримує жодної критики. На думку фахівців, навіть у післявоєнні 50-ті роки стан безпеки праці на виробництві був кращий, ніж зараз. Щодня в Україні травмується понад 60 працівників, з них троє – зі смертельним наслідком. Три з чотирьох виробничих травм супроводжуються втратою працездатності, кожна друга травма спричиняє втрату працездатності більше, ніж на 50% [3, 4]. Моральна та матеріальна зношеність обладнання, зневажливе ставлення роботодавців до прав працівників, бездіяльність контролюючих органів, відсутність адекватної нормативно-правової бази, яка б відповідала вимогам сьогодення, – всі ці фактори сприяли входженню України до когорти держав із сумнівним статусом «лідера» за кількістю випадків травматизму та смертності на виробництві.

Не сприяє поліпшенню ситуації в сфері боротьби з порушеннями правил безпеки виробництва і неефективне використання державою владних механізмів впливу на порушників законодавства, у тому числі кримінально-правових. Багато в чому це пояснюється недосконалістю кримінально-правових норм, покликаних забезпечувати передбачене Конституцією України право кожної людини на належні, безпечні і здорові умови праці. За таких умов особливого значення набувають наукові дослідження, спрямовані на удосконалення кримінального законодавства у сфері захисту прав громадян на безпечні умови праці.

Помітним внеском у розроблення вказаної проблематики є праці, зокрема, таких вітчизняних науковців, як В.І. Антипов, О.О. Бахуринська, В.І. Борисов, І.П. Лановенко, В.О. Навроцький, В.І. Павликівський, О.О. Пащенко, Г.І. Чангулі.

Незважаючи на теоретичну і практичну значущість праць названих авторів, багато аспектів кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва залишаються гостро дискусійними або розглянуті в постановочному плані. Вищевказане і обумовило мету написання цієї статті, а саме з'ясування проблем кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва та висвітлення власного бачення їх вирішення з наступним висуненням пропозицій для вдосконалення кримінального законодавства.

Виходячи з назви розділу Х Особливої частини КК, родовим об'єктом злочинів, що розглядаються, слід визнавати суспільні відносини, які забезпечують безпеку *виробництва*.

Виробництво – це складна соціально-економічна і технічна відносно замкнута система, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно корисного результату [4, 25; 5, 133]. Виробництво поділяється на матеріальне і нематеріальне. Галузями матеріального виробництва є: промисловість, сільське, лісове і водне господарства, транспорт вантажний, зв'язок (з обслуговування підприємств виробничої сфери), будівництво, торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне постачання і збут, заготівля, інші види виробничої діяльності, спрямовані на одержання матеріальних благ, їх обмін, розподіл і споживання. У галузі нематеріального виробництва створюються особливі нематеріальні блага (духовні цінності), а також надаються нематеріальні послуги. Це послуги з охорони здоров'я, освіти, наукове консультування та інше [5, 133-134].

З точки зору з'ясування меж дії кримінально-правових норм, розташованих у розділі Х Особливої частини КК, надзвичайно важливе значення має вирішення питання про те, чи поширюються відповідні кримінально-правові норми на обидва види виробництва (матеріальне та нематеріальне). Пленум Верховного Суду України у своїй постанові зазначає, що як виробництво слід розуміти не тільки діяльність, пов'язану безпосередньо зі створенням продукції, а й будь-яку діяльність підприємства, установи, організації чи громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно-корисного результату (абз. 2 п.5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» (далі – постанова Пленуму)). Як бачимо, у роз'ясненні Пленуму не досить чітко визначено, чи потрібно кваліфікувати як злочини проти безпеки виробництва, зокрема, за ст.271 КК діяння особи, які полягали в порушенні правил безпеки нематеріального виробництва, що спричинили відповідні

суспільно небезпечні наслідки. Розглянемо, яким чином вирішується ця проблема в юридичній літературі.

О.О. Бахуринська, яка виконала дисертаційне дослідження складу злочину, передбаченого ст.271 КК, зробила висновок, що його безпосереднім об'єктом виступає безпека праці не лише у виробничій, а й у невиробничій сфері суспільних відносин. Дослідниця переконливо довела, що на осіб, які здійснюють свою трудову (службову) діяльність у невиробничій сфері, поширюються положення законодавства про охорону праці і, відповідно, ці особи повинні бути визнані потерпілими від злочинного порушення вимог такого законодавства [6, 56-57]. В.І. Антипов, визначаючи об'єкт злочину, передбаченого ст.271 КК, як безпеку виробництва, зазначає, що під виробництвом тут необхідно розуміти не тільки діяльність, пов'язану з виробництвом (створенням) продукції, а й будь-яку діяльність, яка характерна для підприємства, установи, організації, де були порушені вимоги нормативно-правових актів про охорону праці. Це може бути діяльність із надання освітніх, медичних, побутових послуг, наукова діяльність тощо [7, 569]. Подібним чином розмірковують В.І. Борисов та О.О. Пашенко, які вважають, що кримінально-правові норми розділу Х Особливої частини КК України поширюються як на матеріальне (промисловість, сільське господарство, будівництво тощо), так і на нематеріальне виробництво (охорона здоров'я, освіта, наука та ін.), але не стосуються інших видів суспільно-корисної діяльності, які також можуть містити елементи небезпеки (наприклад, оперативна діяльність працівників ОВС, спортивні змагання) [8, 9-10, 17].

На нашу думку, принциповим є положення про те, що норми, об'єднані в розділ Х Особливої частини КК, мають поширювати свою дію як на матеріальне виробництво, так і на нематеріальне виробництво, де створюються духовні цінності і надаються нематеріальні послуги. За іншого, обмежувального тлумачення поняття «виробництво» вартою уваги була б пропозиція О.О. Бахуринської, котра висунула ідею змінити назву цього розділу, сформулювавши її таким чином: «Злочини проти безпеки праці та безпеки виробництва» [6, 58]. Ця пропозиція ґрунтується на загальновизнаному в кримінально-правовій доктрині правилі, згідно з яким, називаючи певним чином розділи Особливої частини КК та вказуючи при цьому на родовий об'єкт посягань, законодавець повинен об'єднувати в них статті, які відповідно співвідносяться з назвою розділів (тобто зміст статей повинен відповідати заголовку розділу і не може виходити за його межі) [9, 65].

Разом із тим висловлювання О.О. Бахуринської про безпеку праці «не лише у виробничій, а й у невиробничій сфері суспільних відносин» наводить на думку про зайвість вказівки у вдосконаленій назві розділу Особливої частини КК на безпеку виробництва, оскільки остання, вочевидь, охоплюється більш широким поняттям «безпека праці».

Безспірною є теза про те, що для всіх злочинів проти безпеки виробництва *потерпілий* є обов'язковою ознакою об'єкта. А от питання щодо кола осіб, які можуть бути визнані потерпілими від деяких злочинів проти безпеки виробництва, є дискусійним.

Зокрема, при визначенні кола потерпілих від злочину, передбаченого ст.271 КК, потребує вирішення актуальне з практичної точки зору питання, чи можуть бути такими потерпілими особи, трудові відносини з якими не були оформлені відповідно до вимог трудового законодавства.

Згідно з абз. 4 ст.24 КЗпП України укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу. Водночас в абз. 5 ст.24 КЗпП зазначається, що трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказ чи розпорядження не були видані, але працівника фактично було допущено до роботи. Тобто фактичний допуск особи до роботи з відома або за дорученням роботодавця, його представника і незалежно від того, чи був трудовий договір належним чином оформлений, також є підставою виникнення трудових відносин [10, 94]. Тому у випадках заподіяння шкоди здоров'ю таких осіб, діяння винних мають кваліфікуватися за ст.271 КК. В юридичній літературі (щоправда, не українській, а російській) також аргументується ствердна відповідь на це питання з посиланням на те, що у таких випадках необхідно виходити з встановлення фактичних трудових відносин між роботодавцем (на виробництві якого стався нещасний випадок) та працівником-потерпілим [11, 8; 14-15]. Факт юридичного оформлення відносин

між роботодавцем і працівником у таких ситуаціях значення не має; роботодавці, які з різних причин не завжди укладають трудові договори з працівниками, несуть відповідальність за створення необхідних умов праці з усіма наслідками, що з цього випливають [12, 159].

Інша ситуація може скластися, якщо шкода здоров'ю завдається особі, котра взагалі не може бути суб'єктом трудових відносин (зокрема, малолітньому, жінці при виконанні підземних робіт). У таких випадках відповідальність має наставати за статтями, передбаченими в інших розділах Особливої частини КК. Так, якщо малолітньому в процесі виробництва було завдано тяжкі тілесні ушкодження або тілесні ушкодження середньої тяжкості, винна особа має притягуватися до відповідальності за ч.2 ст.150 КК.

У контексті аналізу ст.272 КК жваву полеміку викликає питання про те, чи можуть бути потерпілими від розглядуваного злочину сторонні особи, тобто ті, хто не має жодного відношення до виконання робіт з підвищеною небезпекою.

В абз. 2 п.10 постанови Пленуму зазначається, що потерпілими в результаті злочинних діянь, передбачених ст.272 КК, можуть бути як учасники виробничого процесу, так й інші особи, які не мають до нього відношення. Така позиція має своїх прихильників і в наукових колах [13, 68; 14, 838].

Іншу позицію займають криміналісти, котрі вважають, що потерпілими від злочину, передбаченого ст.272 КК, можуть визнаватися лише ті сторонні щодо виробництва особи, захист яких передбачено режимом безпеки виробництва. Чи не першим таку позицію висловив та обгрунтував Г. Крайник [15, 43-48]. Наводячи відповідний приклад, науковець посилається на Типову інструкцію для осіб, відповідальних за безпечне проведення робіт з переміщенням вантажів кранами, затверджену наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 20 жовтня 1994 р. № 107. Цей нормативний акт до обов'язків вказаних осіб відносить, зокрема, обов'язок особисто керувати роботами, які виконуються із застосуванням кранів, при переміщенні вантажів над перекриттями, під якими розміщені виробничі, житлові або службові приміщення, де знаходяться люди. Звідси робиться висновок про те, що захист від можливого вражаючого впливу небезпечних технічних факторів передбачається і для сторонніх осіб, які не мають до виробництва жодного відношення. Розділяючи погляд Г. Крайника, В.І. Борисов відзначає, що «за загальним правилом, у випадках заподіяння шкоди стороннім особам відповідальність настає або за злочин у сфері службової діяльності (наприклад, службова недбалість – ст.367 КК), або за злочин проти життя і здоров'я особи (статті 119, 128 КК). Разом із тим у певних випадках, спеціально передбачених відповідними правилами безпеки проведення робіт з підвищеною небезпекою, сторонні особи, як і працівники виробництва, можуть бути визнані потерпілими від злочину, передбаченого ст.272 КК» [2, 326]. На необхідності подібного тлумачення кримінального закону наголошується і в узагальненні судової практики, проведеному Верховним Судом України [16, 26].

Більш переконливою видається перша позиція, оскільки вона враховує зміст безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.272 КК, і ґрунтується на буквальному тлумаченні кримінального закону.

Якщо в результаті порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою потерпілими виявилися, наприклад, особи, з якими не укладено трудовий договір, або особи, залучені до виконання відповідних робіт шляхом обману чи зловживання довірою, винна особа має підлягати кримінальній відповідальності за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. ст.172 (173), 272 КК.

Цілком очевидно, що для з'ясування змісту *діяння*, передбаченого ст.271 КК, зокрема, для визначення поняття «охорона праці», необхідно звертатися до положень трудового права. У доктрині трудового права поняття «охорона праці» вживається у двох значеннях – широкому та вузькому.

У широкому значенні під охороною праці розуміється сукупність правових норм, що охоплюють увесь комплекс питань застосування праці й належать до різних інститутів трудового права (трудоного договору, робочого часу і часу відпочинку тощо). До них відносять норми, які забороняють необґрунтовану відмову в прийнятті на роботу, обмежують переведення та звільнення працівників, встановлюють граничну тривалість робочого часу,

регламентують час відпочинку, та багато інших приписів, спрямованих на створення сприятливих загальних умов трудової діяльності. У цьому значенні, на нашу думку, і повинен застосовуватися термін «охорона праці» – як визначення заходів, спрямованих на охорону права особи на працю. Тобто термін «охорона праці» мав би використовуватися в нормах, розташованих у розділі V Особливої частини КК.

Терміном «охорона праці» у вузькому розумінні завжди позначалось створення для працівників здорових та безпечних умов праці [17, 391]. Саме таке розуміння було відтворене і в законодавчій дефініції поняття «охорона праці». Відповідно до ст.1 Закону України «Про охорону праці» охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини в процесі трудової діяльності.

Варто погодитись з Н.Б. Болотіною та Г.Л. Чанишевою, котрі відзначають, що, виходячи зі змісту Закону та інших нормативно-правових актів у сфері охорони праці, більш доцільно замість терміна «охорона праці» у вузькому розумінні вживати термін «охорона здоров'я працівників на виробництві», оскільки фактично метою таких заходів є саме охорона здоров'я працівника, збереження його працездатності на виробництві під час виконання трудових обов'язків [17, 391].

На нашу думку, зауваження, висловлене Н.Б. Болотіною та Г.Л. Чанишевою стосовно трудового права, цілком актуальне і для кримінального права. Так, ст.271 КК має назву «Порушення вимог законодавства про охорону праці», хоча зміст диспозиції цієї кримінально-правової норми досить переконливо засвідчує, що вона спрямована на охорону **здоров'я** працівників на виробництві, оскільки фактично метою таких заходів є охорона здоров'я працівника, збереження його працездатності на виробництві під час виконання трудових обов'язків. Про це й зазначали Н.Б. Болотіна та Г.Л. Чанишева, аналізуючи трудове законодавство.

З огляду на зазначене вище, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ст.271 КК, які б чітко засвідчували, що суспільні відносини, які охороняються ст.271 КК, не виходять за межі родового об'єкта злочинів, передбачених розділом X Особливої частини КК. До речі, у деяких відомих зарубіжному кримінальному законодавству нормах, подібних до ст.271 КК України, охорона праці як така не згадується, а вказується на порушення законодавства, що забезпечує безпеку праці (ст.136 КК Болгарії, ст.135 КК КНР) або безпеку та гігієну праці (ст.220 КК Польщі). У такий спосіб зроблено наголос на тому, що ці кримінально-правові норми покликані забезпечувати не охорону праці взагалі, а конкретно безпеку праці на виробництві.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони всіх злочинів проти безпеки виробництва є *суспільно небезпечні наслідки*.

Враховуючи ту обставину, що більшість понять («загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків», «шкода здоров'ю потерпілого», «інші тяжкі наслідки»), які характеризують наслідки злочинів проти безпеки виробництва, є оціночними, у п.21 постанови Пленуму ці поняття були розкриті.

Як зазначено в постанові Пленуму, поняття «шкода здоров'ю потерпілому» (частини перші ст.ст.271-275 КК) охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Як бачимо, Пленум Верховного Суду України нижню межу шкоди здоров'ю потерпілого як одного із суспільно небезпечних наслідків злочинів проти безпеки виробництва пропонує встановити на рівні легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Проте таке трактування не знайшло цілковитої підтримки в доктрині кримінального права. Адже закономірно постає питання, чому поняттям «шкода здоров'ю потерпілого», вжитим у частинах перших ст.ст.271-275 КК, не охоплюються легкі тілесні ушкодження, що не спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності?

В.О. Навроцький цілком слушно зазначає, що наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого у складах злочинів проти безпеки виробництва, зокрема, мають місце при заподіянні особі будь-якого легкого тілесного ушкодження [14, 836]. Як видається, ця точка зору, на відміну від висунутої в постанові Пленуму, не означає обмежувальне тлумачення кримінального закону.

Разом із тим в юридичній літературі обґрунтовується й інший підхід, який враховує невизнання злочином необережного легкого тілесного ушкодження, а так само виключно необережне ставлення до суспільно небезпечних наслідків у злочинах проти безпеки виробництва. Звідси робиться висновок про те, що будь-які легкі тілесні ушкодження, у тому числі ті, які спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, поняттям «шкода здоров'ю потерпілого» охоплюватись не повинні [8, 157-159]. З подібною аргументацією виступають й деякі інші вчені, котрі пропонують декриміналізувати легкі тілесні ушкодження, зокрема, у ст.271 КК, знову ж із посиланням на те, що в розділі II Особливої частини КК відсутня норма, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за необережне спричинення легких тілесних ушкоджень, а тому не може розглядатись як злочин діяння, наслідком якого є легке тілесне ушкодження, ставлення до заподіяння якого було необережним [6, 94; 18, 59]. Підтримуючи ці міркування, Л.П. Брич пише, що ситуацію з тлумаченням терміна «шкода здоров'ю людини» та його варіантів, вжитих для позначення суспільно небезпечних наслідків злочину в КК України, навряд чи можна вирішити однозначно на базі чинного законодавства. Авторка переконана в необхідності позначати суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю за допомогою вказівки на конкретний вид, розмір шкоди, кількість потерпілих та форму вини [19, 16].

Цікаво, що в проаналізованому нами кримінальному законодавстві іноземних держав нижня межа шкоди здоров'ю потерпілого як одного із суспільно небезпечних наслідків злочинів проти безпеки виробництва встановлена на рівні тілесних ушкоджень середньої тяжкості (в законах деяких країннах вживається словосполучення «спричинення тяжкої чи менш тяжкої шкоди здоров'ю») або настання професійного захворювання. Але доки вітчизняним законодавцем рішення про зазначену декриміналізацію не прийнято, як спричинення шкоди здоров'ю потерпілого з точки зору кваліфікації за ст.ст.271-275 КК мають розцінюватись як легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, так і легкі тілесні ушкодження, що не спричинили короточасний розлад здоров'ю або незначну втрату працездатності.

Підтримуємо висловлену в юридичній літературі позицію, згідно з якою спричинення шкоди здоров'ю потерпілого як ознака об'єктивної сторони злочинів проти безпеки виробництва охоплює всі випадки виробничого травматизму (якщо потерпілий є працівником відповідного виробництва), а також нещасні випадки зі сторонніми особами. Однак зазначені факти повинні бути пов'язані із заподіянням одній особі середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження [8, 168].

Як поняття «загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» (частини перші ст.ст.272-275 КК) необхідно розуміти такі зміни в стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) іншої шкоди. Ці зміни, породжені порушеннями правил безпеки, можуть виражатися у початку неконтрольованих процесів горіння, виникненні процесів детонації, підвищенні концентрації шкідливих газів в атмосфері, змінах у взаємному розташуванні важких предметів (порушенні їх стійкості) чи зменшенні міцності конструкцій, зростанні тиску газів у резервуарах чи трубопроводах, підведенні електричної напруги до об'єктів, які мають бути знеструмлені, тощо [14, 839]. Для з'ясування того, чи могло відповідне діяння спричинити реальні шкідливі наслідки, треба враховувати спосіб вчинення злочину, характер можливих наслідків й, особливо, – обстановку вчинення злочину [8, 45].

Загроза спричинення шкоди повинна бути *реальною*. Реальність загрози заподіяння шкоди означає те, що така загроза повинна свідчити про появу в конкретному виробничому процесі такого небезпечного стану, за якого зазначені в законі наслідки можуть настати як закономірні та необхідні. Розглядувана небезпека повинна бути зумовлена характером виробничої діяльності людини, знаряддями і засобами, що використовуються на виробництві, достатньо визначеною у своїх межах, а її розвиток – передбачуваним. Ненастання реальних суспільно небезпечних наслідків у випадку загрози відбувається за так званої «щасливої випадковості»

або внаслідок поновлення стану безпеки виробництва (шляхом усунення допущеного порушення самим винним або іншими особами) [8, 41; 45-46].

З огляду на сказане вище, не можна кваліфікувати за ст.272 КК порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, які лише *потенційно* мають здатність спричинити загрозу загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

В абз.3 п.21 постанови Пленуму як загибель людей визначаються випадки смерті однієї або кількох осіб. Проте, виходячи з буквального тлумачення вживаного в тексті кримінального законі слова «людей» (не «людини»), більш правильним вважаємо «загибеллю людей» визнавати смерть двох або більше людей. Загибель же однієї особи має охоплюватися поняттям інших тяжких наслідків.

Неправильне, на нашу думку, тлумачення поняття «загибель людей» з боку Пленуму Верховного Суду України значною мірою зумовлено недоречністю вживання цього звороту в кримінальному законі, внаслідок чого як Верховний Суд України, так й інші правозастосовні органи стали «заручниками» ситуації. Якщо законодавець хотів віднести до «загибелі людей» випадки смерті однієї або кількох осіб, як це зазначено в постанові Пленуму, то у відповідній нормі КК мало б вживатися формулювання «те саме діяння, якщо воно спричинило смерть однієї або кількох осіб».

Як свідчить аналіз кримінального законодавства іноземних держав, існує два найбільш поширені варіанти конструювання кваліфікованих складів злочинів, аналогічних за змістом злочинам, передбаченим розділом X Особливої частини КК України. Перший варіант зустрічається, наприклад, у КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Вірменії, КК Республіки Казахстан, КК Російської Федерації. У законодавстві цих країн склади злочинів проти безпеки виробництва сконструйовані наступним чином: у ч.1 зазвичай йдеться про порушення правил безпеки виробництва, що спричинили тілесні ушкодження середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, чи професійне захворювання потерпілого; у ч.2 встановлено кримінальну відповідальність за аналогічні діяння, наслідком яких стало спричинення смерті особи.

Другий варіант зустрічається, наприклад, у КК Республіки Білорусь та КК Грузії. Злочини, аналогічні за змістом злочинам, передбаченим розділом X Особливої частини КК України, у цих країнах сконструйовані наступним чином: у ч. 1 вказується або на порушення правил безпеки виробництва, що спричинили професійне захворювання чи тілесні ушкодження середньої тяжкості, або тяжкі тілесні ушкодження (ч.1 ст.306 КК Республіки Білорусь), або вказується на тяжку чи менш тяжку шкоду здоров'ю (ч.1 ст.170 КК Грузії); у ч.2 вказується або на смерть однієї особи, або на спричинення тяжких тілесних ушкоджень двом чи більше особам (ч.2 ст.306 КК Республіки Білорусь), або просто на смерть однієї особи (ч.2 ст.170 КК Грузії); у ч.3 вказується на ті ж діяння, що спричинили смерть двох чи більше осіб (ч.3 ст.306 КК Республіки Білорусь, ч.3 ст.170 КК Грузії).

Як бачимо, український варіант конструювання складів злочинів проти безпеки виробництва не притаманний законодавству жодної із згаданих країн. На жаль, мусимо констатувати, що українська модель є найбільш невдалою порівняно з іншими. Напрямом вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти безпеки виробництва може стати запозичення позитивного досвіду іноземних держав з наступними змінами вітчизняного кримінального законодавства.

Інші тяжкі наслідки (частини другі ст.ст.271-275 КК) визначаються в постанові Пленуму як випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць.

В.О. Навроцький вважає, що до інших тяжких наслідків не належить заподіяння матеріальної шкоди незалежно від її розміру, оскільки зі змісту відповідних нормативних актів випливає, що вони спрямовані на охорону лише особи, її життя та здоров'я. Заподіяння шкоди майнового характеру має отримувати самостійну кримінально-правову оцінку [14, 837].

Але враховуючи наявність додаткового факультативного об'єкта злочинів проти безпеки виробництва, яким, як вже зазначалось, виступають відносини власності та безпеки довкілля, повністю з такою думкою ми погодитись не можемо. Справді, положення відповідних нормативних актів, у тому числі ст.ст.271-275 КК перш за все спрямовані на охорону: 1) права особи на безпечні умови праці; 2) життя та здоров'я людини. Проте поруч із цими обов'язковими об'єктами вказані кримінально-правові норми також охороняють і відносини власності, і відносини безпеки довкілля. Тому під поняттям «інші тяжкі наслідки» можна розуміти також заподіяння великої майнової шкоди юридичним та фізичним особам або великої шкоди навколишньому природному середовищу. Водночас слушним є застереження, зроблене В.І. Борисовим та О.О. Пащенко. На їх думку, поняття «інші тяжкі наслідки» може включати завдання великої майнової шкоди або великої шкоди навколишньому середовищу тоді, коли такий наслідок був результатом порушення вимог безпеки на виробництві й супроводжувався створенням загрози життю або здоров'ю людей або заподіянням їм різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень. В іншому випадку може йтися лише про злочин проти власності або у сфері господарської чи службової діяльності [8, 46].

Також переконливою є думка харківських правознавців про віднесення до інших тяжких наслідків злочинів проти безпеки виробництва групових нещасних випадків, що супроводжуються заподіянням хоча б одному з потерпілих тілесного ушкодження середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'ю або незначну втрату працездатності [6, 158-159, 167-168].

При аналізі складу злочину, передбаченого ст.272 КК, важливо з'ясувати, чи може за цією статтею кримінального закону наставати відповідальність при порушенні правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у зв'язку з підприємницькою діяльністю, яка здійснюється без передбаченої законом державної реєстрації чи без одержання ліцензії на види діяльності, які підлягають ліцензуванню, або з порушенням умов такого ліцензування, а також при зайнятті забороненими видами підприємницької діяльності або діяльності, за яку відповідальність встановлено окремими статтями Особливої частини КК. В абз.1 п.10 постанови Пленуму на це питання дається ствердна відповідь. Далі в постанові Пленуму зазначається, що у випадках поєднання порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою з діяннями, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст.272 КК та відповідною статтею Особливої частини КК, наприклад статтями 202-204, 263 КК.

Викладена позиція Пленуму Верховного Суду України знайшла підтримку і в літературі, зокрема, у В.І. Борисова та В.О. Навроцького [2, 327; 14, 839]. Щоправда, В.О. Навроцький при аналізі суб'єкта злочину, передбаченого ст.272 КК, вказує, що «до робіт з підвищеною небезпекою на виробництві чи будь-якому підприємстві можуть бути допущені лише повнолітні особи. Відповідно, й обов'язки з виконання правил безпеки покладаються лише на осіб, які досягли 18-річного віку. З такого віку настає і кримінальна відповідальність за ст.272 КК. Якщо ж діяння, що становлять собою порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, вчинила особа, яка не досягла 18-річного віку (наприклад, вчинивши відповідні дії самовільно), то вона підлягає відповідальності за статтями про злочини проти життя та здоров'я особи чи злочини проти власності» [14, 840].

Як бачимо, позиція В.О. Навроцького із розглядуваного питання є не зовсім послідовною. Свою тезу про те, що суб'єктом злочину, передбаченого ст.272 КК, може бути лише повнолітній, вчений обґрунтовує тією обставиною, що на неповнолітнього не можуть бути покладені обов'язки щодо виконання правил безпеки (ст.190 КЗпП). Тобто фактично на неповнолітнього можуть бути покладені обов'язки щодо виконання правил безпеки, проте юридичного значення для кваліфікації діянь особи за ст.272 КК така обставина не матиме, оскільки в цьому випадку відсутні трудові правовідносини, а така діяльність не регулюється нормами трудового права. Тому ми погоджуємося з В.О. Навроцьким у тому, що у випадках настання наслідків, зазначених у ст.272 КК, за вказаних обставин винна особа має підлягати відповідальності за статтями КК про злочини проти життя та здоров'я особи чи проти власності.

Проте тоді постає логічне питання, як у випадку, наприклад, зайняття забороненими видами підприємницької діяльності, а тим більше злочинної діяльності на особу можуть бути покладені

обов'язки щодо дотримання правил безпеки? Така діяльність перебуває поза рамками трудового права загалом та поза сферою законодавства про охорону праці зокрема. Адже трудовими правовідносинами є всі суспільні відносини, які врегульовані нормами трудового права [20, 58], а незаконна і, тим більше, злочинна діяльність регулюватися нормами трудового права не може. Не може ж ми, наприклад, притягувати до кримінальної відповідальності за невивплату заробітної плати особу, яка налагодила незаконне виготовлення вогнепальної зброї і не виплачує зарплату особам, які працюють на нелегальному виробництві з виготовлення вогнепальної зброї.

Отже, у таких ситуаціях, як і у випадку вчинення діяння, що становить собою порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, особою, котра не досягла 18-річного віку, також відсутні трудові відносини, а, відповідно, й кваліфікація діянь винної особи за ст.272 КК навряд чи можлива.

Проведене дослідження засвідчує, що, незважаючи на позитивний крок вітчизняного законодавця про виділення у кримінальному законодавстві України окремого розділу Особливої частини, в якому об'єднані кримінально-правові норми, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти безпеки виробництва, застосування цих кримінально-правових норм у практичній діяльності значно ускладнюється, з одного боку, недосконалістю чинних положень кримінального законодавства, а з іншого, відсутністю чітких та аргументованих роз'яснень Пленуму Верховного Суду України щодо застосування відповідних норм кримінального законодавства.

Викладене в статті дозволяє дійти наступних висновків та висловити такі пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії злочинам проти безпеки виробництва.

По-перше, як злочини проти безпеки виробництва мають кваліфікуватися злочинні порушення вимог законодавства про охорону праці, які мають місце як у виробничій сфері, так і в невиробничій сфері.

По-друге, особи, трудові відносини з якими не були оформлені відповідно до вимог трудового законодавства, можуть бути потерпілими від злочину, передбаченого ст.271 КК.

По-третє, вважаємо за доцільне назву ст.271 КК викласти в такій редакції – «Порушення вимог законодавства про охорону здоров'я працівників на виробництві», а в диспозиції цієї статті замість словосполучення «про охорону праці» використати зворот «про безпеку праці на виробництві».

По-четверте, вважаємо, що найбільш вдалим було б таке конструювання складів злочинів проти безпеки виробництва: у ч.1 доцільно встановити кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки виробництва, яке спричинило настання тілесних ушкоджень середньої тяжкості, або створило загрозу життю особи чи настання інших тяжких наслідків; у ч.2 – за ті самі діяння, що спричинили смерть особи або настання інших тяжких наслідків; у ч.3 – за діяння, передбачені ч.1 цієї статті, що спричинили смерть двох чи більше осіб. Така побудова складів злочинів, передбачених розділом X Особливої частини КК, з одного боку, означала б диференціацію кримінальної відповідальності залежно від суспільної небезпеки діяння та, з іншого, враховувала б інші положення кримінального законодавства (зокрема, відсутність у чинному КК України відповідальності за необережне спричинення легких тілесних ушкоджень).

По-п'яте, у випадках порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, яке спричинило наслідки, передбачені в ст.272 КК, у зв'язку з підприємницькою діяльністю, яка здійснюється без передбаченої законом державної реєстрації, або при зайнятті забороненими видами підприємницької діяльності, вчинене має кваліфікуватися за відповідною нормою, що передбачає відповідальність за злочин проти життя чи здоров'я особи (ст.ст.119, 128 КК).

Видається, що запропоновані в статті пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства та викладене власне бачення вирішення найбільш дискусійних питань кваліфікації злочинів проти безпеки виробництва дозволять державі в особі правозастовних

органів більш ефективно реагувати на найнебезпечніші прояви порушень прав громадян на здорові та безпечні умови праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / И.М. Тяжкова; [под ред. д-ра юридических наук, проф. Я.С. Комиссарова]. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 278 с.
2. Кримінальне право України: особлива частина: підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 606 с.
3. Шевчук Ю. Работа может быть смертельно опасной / Ю. Шевчук Ю. // Голос Украины. – 2010. – № 219. – С. 4.
4. Борисов В. Преступления против безопасности производства. Комментарий к разделу X Уголовного кодекса Украины / В. Борисов // Юридичний вісник України. – 29 вересня – 5 жовтня 2001 р. – № 39 (інформаційно-правовий банк). – С. 25–32.
5. Борисов В. Щодо родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва / В. Борисов, О. Пащенко // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С. 133–141.
6. Бахуринська О.О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст.271 КК України): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / О.О. Бахуринська; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 235 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / [відп. ред. С.С. Яценко]. – [4-е вид., переробл. та доповн.]. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с.
8. Борисов В.І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної небезпеки: монографія / В.І. Борисов, О.О. Пащенко. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 224 с.
9. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З.А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – 144 с.
10. Грузінова Л.П. Трудове право України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.П. Грузінова, В.Г. Короткін. – К.: МАУП, 2003. – Ч. 1. – 2003. – 128 с.
11. Смык О.А. Проблемы уголовной ответственности за нарушение правил охраны труда (по материалам судебной практики Краснодарского края): автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / О.А. Смык. – Краснодар, 2006. – 24 с.
12. Пикуров Н.И. Комментарий к судебной практике квалификации преступлений на примере норм с бланкетными диспозициями / Н.И. Пикуров. – М.: Изд-во Юрайт, 2009. – 486 с.
13. Бахуринська О. Розмежування складів порушень вимог законодавства про охорону праці та інших злочинів проти безпеки виробництва / О. Бахуринська // Вісник прокуратури. – 2006. – № 7. – С. 66–73.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – [7-ме вид., переробл. та допов.]. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
15. Крайник Г. Питання щодо потерпілого від злочину, передбаченого ст. 272 Кримінального кодексу України // Вісник прокуратури. – 2007. – № 9. – С. 43-48.
16. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 6. – С. 23–29.

17. Трудове право України: підручник / [за ред. Н.Б. Болотіної та Г.І. Чанишевої]. – [2-ге вид., стер.]. – К.: Т-во «Знання», 2001. – 564 с.
18. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М.І. Хавронюк. – К.: Істина, 2004. – 504 с.
19. Брич Л.П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини / Л.П. Брич. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 60 с.
20. Трудове право України: академічний курс: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 544 с.

УДК 343.83 (477)

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ НА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Богатирьов А.І., експерт-криміналіст

УМВС України в Чернігівській області

У статті автором розглядаються проблемні питання, пов'язані з впливом професійної деформації на мотивацію працівників Державної пенітенціарної служби України до виконання своїх обов'язків.

Ключові слова: професійна деформація, мотивація, персонал, Державна пенітенціарна служба України.

Богатырев А.И. ВЛИЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ НА МОТИВАЦИЮ СОТРУДНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ К ИСПОЛНЕНИЮ СВОИХ ОБЯЗАННОСТЕЙ / УМВД Украины в Черниговской области, Украина.

В статье автором рассматриваются проблемные вопросы, связанные с влиянием профессиональной деформации на мотивацию сотрудников Государственной пенитенциарной службы Украины к исполнению своих обязанностей.

Ключевые слова: профессиональная деформация, мотивация, персонал, Государственная пенитенциарная служба Украины.

Bogatyryov A.I. THE INFLUENCE OF PROFESSIONAL DEFORMATION ON PENITENTIARY STAFF MOTIVATION TO PROFESSIONAL DUTIES REALIZATION / BMIA in Chernigiv region, Ukraine.

The article is dedicated to problems connected with professional deformation influence on penitentiary staff motivation to professional duties realization.

Key words: professional deformation, motivation, staff, State penitentiary service of Ukraine.

Соціально-політичні, економічні та правові процеси, що відбуваються в Україні, супроводжуються суперечностями в багатьох сферах суспільного життя; не виключенням є і пенітенціарна система. Завжди, в усі часи, робота з персоналом вважалась «візитною картою» будь-якої організації чи відомства. А щодо органів і установ виконання покарань тут вимога єдина: персонал має бути обличчям держави та гідно представляти її на всіх рівнях. Саме на цьому постулаті повинна будуватись кадрова політика, завдання якої – готувати і виховувати персонал, а також вирішувати весь комплекс проблемних питань, що супроводжує роботу з ним. Громадськість і держава покладає на персонал органів і установ виконання покарань особливі очікування і ставить важливі вимоги – виправлення і ресоціалізації осіб, які вчинили злочини. З практики роботи із засудженими відомо, що більшість із них – це «брак» виховання в сім'ї, школи, громади, дільничних інспекторів [2, 65]. Таким чином, на установи виконання покарань покладається надзавдання – змінити світогляд і поведінку злочинця.

Певний внесок у вивчення професійної деформації працівників Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС України) зробили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: Л.В. Багрій-Шахматов, І.Г. Богатирьов, О.М. Бандурка, В.О. Глушков, Л.М. Васильєв, І.В. Ващенко, О.М. Джу́жа, Т.А. Денисова, З.Р. Кісіль, О.Г. Колб, В.О. Меркулова, М.П. Мелентьєв, О.С. Міхлін, В.С. Медведєв, І.В. Максимов, Н.Ю. Максимова, А.Х. Степанюк,